

पाठ ३

द्वितीया अने तृतीया

अलंकारः=घरेणु
 आचार्यः=गुरु
 उद्यमः=उद्योग
 करः=हाथ
 जनः=लोक
 जीवः=जीव
 दण्डः=लाकडी
 नरः=माणस

पादः=पग
 वाणः=वाण, तीर
 बुधः=डाह्योमाणस
 भारः=बोजो
 रथः=रथ
 रोगः=रोग
 श्लोकः=श्लोक
 सूर्यः=सूरज

चक्रम्=पैडुं
 धान्यम्=धान्य
 नेत्रम्=आंख
 पुण्यम्=पुण्य
 पुष्पम्=फूल
 शरीरम्=शरीर
 सुखम्=सुख.

वाक्यो

रामः पुत्रं पृच्छति
 दासः भारं वहति
 भक्तः देवं पूजयति
 बालः सूर्यं नमति
 शिष्यः श्लोकं पठति
 नृपः चोरं दण्डयति
 जीवः अज्ञानेन मुह्यति
 अज्ञानं ज्ञानेन नश्यति
 उद्यमेन कार्यं सिद्ध्यति
 अहं सुखेन वदामि
 बुधाः सुखेन जीवन्ति
 रामः चोरं दण्डेन ताडयति
 नरः पुण्येन रामं पश्यति

पुरुषः सुखं इच्छति
 रोगः शरीरं पीडयति
 बालः जलं पिबति
 चोरः धान्यं चोरयति
 रामः पुष्पं पश्यति
 पुत्रः फलं भक्षयति
 रामः करेण सुखं स्पृशति
 जनाः पादाभ्यां गच्छन्ति
 रथः चक्राभ्यां चलति
 वयं नेत्राभ्यां पश्यामः
 शिष्यः श्लोकैः आचार्यं वर्णयति
 पुत्रः अलंकारैः शरीरं भूषयति
 रामः बाणैः रावणं जयति

पाठ ४

चतुर्थीं अने पंचमी

अध्ययनम्=भणवुं	पर्जन्यः=वरसाद	वाचनम्=वाचवुं
अजीर्णम्=अपचो	बन्धः=बन्ध	व्यायामः=कसरत
जीवितम्=जीवतर	भोजनम्=जमवुं	शस्त्रम्=हथीयार
दानम्=दान	मोक्षः=मोक्ष	शास्त्रम्=शास्त्र
नमः=नमस्कार(अव्यय)	युद्धम्=लढाई	स्नानम्=न्हावुं

वाक्यो

स्नानाय जलम्
 भोजनाय पात्रम्
 दानाय धनम्
 वाचनाय पुस्तकम्
 पुण्याय परोपकारः
 ज्ञानात् मोक्षः
 अज्ञानात् बन्धः
 संतोषात् सुखम्
 असंतोषात् दुःखम्
 पर्जन्यात् अन्नम्

युद्धाय शस्त्रम्
 ज्ञानाय शास्त्रम्
 धर्माय जीवितं
 केशवाय नमः
 नारायणाय नमः
 उद्यमात् धनम्
 अध्ययनात् ज्ञानम्
 व्यायामात् बलम्
 दानात् पुण्यम्
 अजीर्णात् रोगः

पाठ ५

षष्ठी-सप्तमी-संवोधनम्

अवसरः=वखत	कूपः=कुवो	मन्दिरम्=मंदीर
आम्रः=आंवावुं झाड	कुत्र=कयां	रणः=युद्ध
कंकणम्=कंकण	(अव्यय)	वनम्=जंगल
कर्णः=कान	किम्=शुं? (अव्यय)	वासः=रहेठाण
कज्जलम्=काजळ	नेत्रम्=आंख	सुवर्णम्=सोवुं
कुण्डलम्=कुंडल	भाग्यम्=दैव	हस्तः=हाथ.

वाक्यो

देवस्य मन्दिरम्
 आम्रस्य फलम्
 गौतमस्य आश्रमः
 पुरुषस्य भाग्यम्
 वने वासः
 रणे उत्साहः
 कूपे जलम्
 हस्ते पुस्तकम्

सुवर्णस्य कंकणम्
 कूपस्य जलम्
 कृष्णस्य भक्तः
 भोजनस्य अवसरः
 कर्णे कुण्डलम्
 नेत्रे कज्जलम्
 हे राम कुत्र गच्छसि ?
 हे कृष्ण किं वदसि ?

पाठ ६

आवन्त स्त्रीलिङ्गी शब्दोनी साते विभक्तिओ

कोशः

आज्ञा=हुकम
 आशा=आशा
 कन्या=दिकरी
 कृपा=दया
 क्रीडा=रमत
 गंगा=गंगा
 चिन्ता=चिन्ता, फीकर

तृष्णा=वधारे आशा
 देवता=देवता
 पाठशाला=पाठशाला
 पूजा=पूजा
 प्रजा=रैयत
 रमा=लक्ष्मी
 लज्जा=शरम

विद्या=विद्या
 श्रद्धा=श्रद्धा
 सीता=सीताजी
 आगमनम्=आवबुं
 कन्दुकः=दडो
 पूजनम्=पूजा

वाक्यो

देवस्य कृपा भवति
 चोरस्य लज्जा नश्यति
 नृपस्य कन्या गच्छति
 देवता भक्तं रक्षति
 जनः रमां इच्छति

देवतायै नमस्कारः
 आशायाः दुःखं भवति
 चिन्तायाः रोगाः भवन्ति
 कन्यायाः दानम्
 प्रजायाः रक्षणम्

रामः सीतां पश्यति
 बालः पाठशालां गच्छति
 नृपस्य आज्ञया गच्छामि
 श्रद्धया देवं भजामि
 देवस्य कृपया जीवामि
 क्रीडायै कन्दुकः
 पूजायै पुष्पाणि

देवतायाः पूजनम्
 गंगायां स्नानम्
 पाठशालायां आगमनम्
 देवतायां श्रद्धा
 हे कन्ये कुत्र गच्छसि
 हे तृष्णे त्वं किं न शाम्यसि

पाठ ७

परस्मैपदी अस् अने कृधातुना वर्तमानकाळनां रूपो तेमज
 आत्मनेपदी रम धातुना वर्तमानकाळनां रूपो

अस्ति	स्तः	सन्ति	करोति	कुरुतः	कुर्वन्ति	रमते	रमेते	रमन्ते
असि	स्थः	स्थ	करोपि	कुरुथः	कुरुथ	रमसे	रमेथे	रमध्वे
अस्मि	स्वः	स्मः	करोमि	कुर्वः	कुर्मः	रमे	रमावहे	रमामहे

क्रियापदो

अस्ति=छे	मोदते=आनंद पामेछे	वर्धते=वधेछे
ईक्षते=जुवेछे	यतते=यत्न करेछे	शिक्षते=शीखेछे
कम्पते=कांपेछे	याचते=मांगेछे	शोभते=शोभेछे
करोति=करेछे	रमते=रमेछे	सहते=सहन करेछे
क्षमते=खमेछे	लभते=मेळवेछे	सेवते=सेवेछे
जायते=उत्पन्न थायछे	वन्दते=वन्देछे	
भाषते=बोलेछे	वर्तते=होयछे, वर्तेछे.	

कोशः

उद्यानम्=वाडी	सत्पुत्रः=सारो दीकरो	न=नहि
तातः=बाप	अत्र=अहीआं, (अ)	पुनः=फरि,
दीपः=दीवो	किमपि=कांई पण	सदा=हमेशा.
पर्वतः=पहाड	तत्र=त्यां	याचकः=मांगण.

वाक्यो

दीपः कुत्र अस्ति
 त्वं ब्राह्मणः असि
 अहं क्षत्रियः अस्मि
 सः तत्र किं करोति
 त्वं अत्र किं करोषि
 अहं अत्र अध्ययनं करोमि
 हे पुत्र तत्र किं ईक्षसे
 वृक्षाः वातेन कम्पन्ते न पर्वताः
 भक्तः देवं पुनः पुनः वन्दते
 तत्र किं वर्तते
 तत्र किमपि न वर्तते
 मूर्खस्य शरीरं वर्धते न ज्ञानम्

आचार्यः अपराधं न क्षमते
 ज्ञानात् मोक्षः जायते
 हे पुत्र त्वं किं न भापसे
 जनाः धनस्य लाभेन मोदन्ते
 आचार्याः शिष्याणां कल्याणाय यतन्ते
 याचकः धनं याचते
 बालाः उद्याने रमन्ते
 पुरुषः उद्यमेन धनं लभते
 रामः विश्वामित्रात् धनुर्वेदं शिक्षते
 सत्पुत्रेण कुलं शोभते
 सः सदा दुःखं सहते
 शिष्यः आचार्यं सेवते

पाठ ८

विशेषणो अने युष्मदस्मत् शब्दो
विशेषणो

दृष्टम्=जोएलुं
 श्रुतम्=सांभळेळुं
 कृतम्=करेळुं
 कथितम्=कहेळुं
 गतम्=गयेळुं

कुपितम्=घुस्से थयेळुं
 संतुष्टम्=राजी थयेळुं
 सरलम्=सीधुं
 कुटिलम्=वांकुं
 शीतलम्=थंडुं

सुन्दरम्=सुंदर
 निर्मलम्=स्वच्छ
 मधुरम्=मीठुं
 मलिनम्=मेळुं
 पवित्रम्=पवित्र

कोशः

छाया=छाया
 जिह्वा=जीभ
 नगरम्=नगर

वेला=वखत
 वृत्तान्तः=खबर
 सेवा=चाकरी

संदेशः=संदेशो
 समयः=वखत
 कुशलम्=खुशाली

यल्लिंगं यद्वचनं याच विभक्तिर्विशेष्यस्य
 तल्लिंगं तद्वचनं साच विभक्तिर्विशेषणस्यापि-

वाक्यो

दृष्टं नगरम्, दृष्टा कन्या, दृष्टः देशः
 श्रुतं पुराणम्, श्रुता कथा, श्रुतः वृत्तान्तः
 कृतं पापम्, कृता सेवा, कृतः उपकारः
 कथितं वाक्यम्, कथिता कथा, कथितः संदेशः
 गतं धनम्, गता वेला, गतः समयः
 कुपितं चित्तम्, कुपिता देवता, कुपितः नृपः
 संतुष्टं चित्तम्, संतुष्टा देवता, संतुष्टः ब्राह्मणः
 सरलं भाषणम्, सरला भाषा, सरलः पुरुषः
 कुटिलं मुखम्, कुटिला जिह्वा, कुटिलः पुरुषः
 शीतलं जलं, शीतला छाया, शीतलः लेपः
 सुन्दरं मुखम्, सुन्दरा भाषा, सुन्दरः पुत्रः
 निर्मलं चित्तं, निर्मला गंगा, निर्मलः पुरुषः
 मधुरं भाषणम्, मधुरा भाषा, मधुरः रसः
 मलिनं वस्त्रम्, मलिना कन्या, मलिनः पदार्थः
 पवित्रं जलम्, पवित्रा कथा, पवित्रः पुरुषः

अहं त्वां पृच्छामि
 त्वं मां किं पृच्छसि
 पुत्रः त्वां नमति
 आचार्यः मां कुशलं पृच्छति
 त्वया तत्र किं श्रुतम्
 मया तत्र किमपि न श्रुतम्
 हे देव तुभ्यं नमः
 मह्यं फलानि सन्ति किम्
 तव पुस्तकं कुत्र वर्तते
 मम पुस्तकं कुत्र वर्तते
 त्वयि मम विश्वासः
 मयि तव विश्वासः
 यूयं यूयं वयं वयम्
 युष्माकं पुत्राः
 अस्माकं धनम्

पाठ ९

तद् यद् किम् शब्दोना त्रणे लिंगो

आगतः=आवेलो
 जीवितम्=जीवतर
 निष्णातः=प्रवीण

पतितम्=पड़ेछुं
 वृथागतम्=फोगटगुं
 मुह्यति=मुंजवणमां पड़ेछे

वाक्यो

सः पुरुषः गच्छति
 सः मूर्खः कुप्यति
 सः ब्राह्मणः पठति

तस्य पुरुषस्य चित्तं निर्मलम्
 तस्य वृक्षस्य फलं मधुरम्
 वृथा गतं तस्य नरस्य जीवितम्

तत् फलं पतति
 तत् गृहं शोभते
 तत् कुलं वर्धते
 तं देवं नमामि
 तं ब्राह्मणं पृच्छामि
 तं पुरुषं वन्दे
 तं नृपं सेवे
 अहं तत् गृहं पश्यामि
 कन्या तत् पुस्तकं ईक्षते
 तेन ब्राह्मणेन कथितं पुराणं
 तेन मार्गेण गताः पुरुषाः
 तेन कारणेन कुपितः आचार्यः
 तेन भाषणेन संतुष्टा कन्या
 तस्मै देवाय नमः
 तस्मै ब्राह्मणाय नमः
 तस्मात् वृक्षात् पतितं फलम्
 तस्मात् ग्रामात् आगतः पुरुषः
 तस्मात् पुरुषात् श्रुतं वाक्यं

सः तस्मिन् ग्रामे वसति
 सः तस्मिन् विषये निष्णातः
 तस्मिन् देशे पण्डिताः सन्ति
 तस्मिन् शास्त्रे पण्डिताः अपि मुह्यन्ति
 सा कन्या रमते
 सा विद्या शोभते
 सा पाठशाला वर्धते
 अहं तां कन्यां पश्यामि
 सः तां विद्यां शिक्षते
 सः तां देवतां भजते
 तया कन्यया किं कृतम्
 तया श्रद्धया देवः तुष्यति
 तस्मै देवतायै नमः
 तस्याः पाठशालायाः आगतः
 तस्याः कन्यायाः पुस्तकम्
 तस्याः विद्यायाः अभ्यासः
 तस्यां देवतायां मम विश्वासः
 त्वं तस्यां कलायां निष्णातः

पाठ १०

इदम् एतत् अदस् शब्दोना त्रणे लिंगो

कोशः

अतीव=घणुंज(अ)
 कर्तव्यम्=कर्तव्यकर्म
 विश्वं=जग
 अरण्यम्=जंगल
 वन्द्यः=वन्दवायोग्य

दर्शनम्=दर्शन
 कृतार्थः=कृतकृत्य
 समीचीना=सारी
 रमणीया=रलीयामणी
 कल्पना=युक्ती

पाकः=रसोई
 श्रेष्ठा=श्रेष्ठ
 लता=बेल
 कुसुमम्=फूल
 मन्यते=मानेछे

वाक्यो

अयं मम पुत्रः	अस्य पुरुषस्य दर्शनेन अहं कृतार्थः
अयं तव दोषः	अस्मिन् ग्रामे कः पण्डितः
अयं तस्य गुणः	इयं पाठशाला अतीव समीचीना
इदं तव पुस्तकम्	इयं कल्पना अतीव रमणीया
इदं मम गृहम्	इयं कन्या कस्य ?
इदं अस्माकं कर्तव्यम्	इमां कन्यां पृच्छामि
इमं पुरुषं अहं पश्यामि	इमां देवतां नमामि
इमं दोषं कः पश्यति	अनयाकन्ययाकृतःपाकःअतीवसुन्दरः
अहं इदं विश्वं अरण्यं मन्ये	अनया देवतया दत्तः वरः
अहं इदं सुखं दुःखं मन्ये	अस्यै देवतायै नमः
अनेन सदाचारेण त्वं वन्द्यः	अस्याः कल्पनायाः सा कल्पना श्रेष्ठा
अनेन दुराचारेण त्वं निन्द्यः	अस्याः कन्यायाः रूपं मधुरम्
अस्यै देवाय नमः	अस्यां पाठशालायां अहं पठामि
अस्मात् ब्राह्मणात् मया भागवतं श्रुतम्	अस्यां लतायां कुसुमानि सन्ति

पाठ ११

इकारान्त उकारान्त अने ऋकारान्त पुलिङ्गी नामो

हरिः=हरि	भानुः=सुरज	कर्ता=करवावाळो
अरिः=दुष्मन	गुरुः=गुरु	दाता=आपवावाळो
ऋषिः=ऋषि	साधुः=साधु	वक्ता=बोलवावाळो
रविः=सुरज	बाहुः=खंभो	श्रोता=सांभळवावाळो
कविः=कवि	शत्रुः=दुष्मन	सविता=सुरज
नृपतिः=राजा	मनुः=मनु	द्वेष्टा=द्वेषकरवावाळो
सारथिः=सारथि	शिश्नुः=बच्चो	पिता=बाप
अतिथिः=परोणो	भिक्षुः=संन्यासी	भ्राता=भाई
यतिः=संन्यासी	वन्धुः=भाई	जामाता=जमाई
कलिः=कलियुग	मृत्युः=मोत	

कोशः

प्रणीतं=रचेष्टं
पाठयति=भणावेछे.
वसुधा=पृथ्वी
च=अने
दातव्यम्=आपवानुं
पीडा=पीडा

दक्षिणा=दक्षिणा
दुर्लभः=सळवाने कठण
एवो.
सत्कारः=सत्कार.
उपदिष्टः=वतावेलो
अधिगता=मेळवेली

विपुलम्=घणुं
प्रकाशते=चळकेछे
जिता=जीतेली
अरोगः=नीरोगी
अभिप्रायः=मतलब.

वाक्यो

अरिः मां पीडयति
ऋपिः रविं नमति
कविः नृपतिं वर्णयति
नृपतिः सारथिं पृच्छति
हरिः अतिथिं पूजयति
कविना एषा सभा शोभते
ऋषिणा प्रणीतं शास्त्रम्
अधिपतिना कृता आज्ञा
अतिथये दातव्यं अन्नम्
यतये दातव्यं पुस्तकम्
यतेः श्रुता हरिकथा
ऋगेः वचनं, ऋपेः आश्रमः
नृपतेः आज्ञा, अतिथेः सत्कारः
कलौ अधर्मः वर्धते
भानुः प्रकाशते
गुरुः कुप्यति
शत्रुः वर्धते
शिष्यः गुरुं नमति
ऋषयः मनुं पृच्छन्ति
गुरुः शिशुं पाठयति

शत्रुणा कृता पीडा
मनुना उपदिष्टः धर्मः
बाहुना जिता वसुधा
गुरवे दक्षिणा, भानवे नमः
गुरोः अधिगता विद्या
मृत्योः भयं, साधोः आगमनम्
बाहौ बलं वर्तते
बन्धौ मम स्नेहः वर्तते
दाता अरोगः भवति
वक्ता श्रोता च दुर्लभः
विश्वस्य कर्तारं नमामि
शिशुः पितरं भ्रातरं च वन्दते
दात्रा दत्तं धनं विपुलं अस्ति
भ्रात्रा कृतः उपदेशः अतीव रमणीयः
सवित्रे नमो नमः
जामात्रे दातव्यं वस्त्रम्
दातुः इच्छा, वक्तुः अभिप्रायः
पितुः कृपा, भ्रातुः उपदेशः
पितरि विश्वासः, द्वेष्टरि क्रोधः
हे पितः का आज्ञा अस्ति.

पाठ १२

इकारान्त अने ईकारान्त स्त्रीलिंगी शब्दो

कोशः

रुचिः=रुचि
कीर्तिः=कीर्ति
बुद्धिः=बुद्धि
सिद्धिः=सिद्धि
शान्तिः=शान्ति
मुक्तिः=मुक्ति
कान्तिः=तेज
भक्तिः=भक्ति

नीतिः=नीति
स्तुतिः=स्तुति
श्रुतिः=वेद
जातिः=जाति
नदी=नदी.
कुमारी=दीकरी
दासी=दासी
सखी=सखी

जननी=मा
भागीरथी=भागीरथी
गोदावरी=गोदावरी
पंचवटी=पंचवटी
रजनी=रात
पुरी=शेहेर

लिखितम्=लखेलुं
पत्रम्=पत्र
पालयति=रक्षण करेछे

शुध्यति=शुद्ध थायछे
भूप=राजा
भिन्नाः=जूदा

कश्चित्=कोक
अलौकिकम्=विलक्षण

वाक्यो

दिने दिने तव कीर्तिः वर्धते
ज्ञानेन बुद्धिः शुद्ध्यति
उद्यमेन कार्याणां सिद्धिः भवति
सः शान्तिं लभते
अहं मुक्तिं इच्छामि
सूर्यस्य कान्तिं पश्यामि
भक्त्या हरिः तुष्यति
नीत्या नृपाः शत्रून् जयन्ति
स्तुत्या जनाः तुष्यन्ति
कश्चित् यतति सिद्धये
भक्त्याः माहात्म्यं वर्धते

कुमारी भापते
नदी वहति
दासी सेवते
कुमारी सखीं पृच्छति
नृपः महीं पालयति
रामः जननीं वन्दते
दास्या कृतं कार्यम्
कुमार्यां लिखितं पत्रम्
भागीरथ्यै नमः
तस्यै जनन्यै नमः
गोदावर्याः भागीरथी श्रेष्ठा

૧૩

નીત્યાઃ વલં અલૌકિકમ્
 શ્રુત્યાં કથિતઃ ધર્મઃ
 નીત્યાં નિપુણઃ ભૂપઃ
 જાતૌ જાતૌ આચારાઃ ભિન્નાઃ

ભાગીરથ્યાઃ જલં, પંચવટ્યાઃ શોભા
 રામઃ પંચવટ્યાં વસતિ
 રજન્યાં ચન્દ્રઃ શોભતે
 હે જનનિ તુમ્હ્યં નમઃ

પાઠ ૧૩

કર્મણિ અને ભાવે પ્રયોગ.

કોશઃ

શ્રૂયતે=સંભળાયછે (શ્રુ)
 હન્યતે=હણાયછે (હન્)
 જીયતે=જીતાયછે (જી)
 નીયતે=લઈ જવાયછે (ની)
 ક્રિયતે=કરાયછે (ક્ર)
 સ્તૂયતે=સ્તુતી કરાયછે (સ્તુ)
 પ્રાપ્યતે=મેળવાયછે (આપ)
 લભ્યતે=મેળવાયછે (લભ)
 દીયતે=આપવામાં આવેછે (દા)
 ગીયતે=ગવાયછે (ગા)
 પીયતે=પીવાયછે (પા)
 સાંખ્યઃ=જ્ઞાની
 શ્રદ્ધાલુઃ=શ્રદ્ધાવાળો માણસ

જ્ઞાયતે=જણાયછે (જ્ઞા)
 સ્મર્યતે=સંભારવામાં આવેછે (સ્મૃ)
 પઠ્યતે=ભણાયછે (પઠ)
 દૃશ્યતે=દેખાયછે (દૃશ)
 રુદ્યતે=રડાયછે (રુદ)
 જલ્પ્યતે=વકાય છે (જલ્પ)
 સ્થીયતે=ઝમું રહેવાયછે (સ્થા)
 પ્રકાશ્યતે=શઠગાયછે (કાશ)
 કમ્પ્યતે=કંપાયછે (કમ્પ)
 ભૂયતે=થવાયછે (ભૂ)
 આર્યઃ=શ્રેષ્ઠ પુરુષ
 સુરા=દારુ

વાક્યો

કર્તરિ

રામઃ કથાં શ્રુણોતિ
 રામઃ રાવણં હન્તિ
 હરિઃ ક્રોધં જયતિ

કર્મણિ

રામેણ કથા શ્રૂયતે
 રામેણ રાવણઃ હન્યતે
 હરિણા ક્રોધેઃ જીયતે

करी भारं नयति
 कन्या पाकं करोति
 नारदः विष्णुं स्तौति
 सांख्याः यत् स्थानं प्राप्नुवन्ति
 श्रद्धालुः ज्ञानं लभते
 पिता कन्यां ददाति
 कन्या श्लोकं गायति
 आर्याः सुरां न पिबन्ति
 गुरुः धर्मं जानाति
 रामः सीतां स्मरति
 शिष्यः भारतं पठति
 भक्तः देवं पश्यति
 बालाः रुदन्ति
 मूर्खाः जल्पन्ति
 अश्वः तिष्ठन्ति
 सूर्यः प्रकाशते
 वृक्षः कम्पते
 रामः भवति

करिणा भारः नीयते
 कन्यया पाकः क्रियते
 नारदेन विष्णुः स्तूयते
 सांख्यैः यत्स्थानं प्राप्यते
 श्रद्धालुना ज्ञानं लभ्यते
 पित्रा कन्या दीयते
 कन्यया श्लोकः गीयते
 आर्यैः सुरा न पीयते
 गुरुणा धर्मः ज्ञायते
 रामेण सीता स्मर्यते
 शिष्येण भारतं पठ्यते
 भक्तेन देवः दृश्यते
 बालैः रुद्यते
 मूर्खैः जल्प्यते
 अश्वैः स्थीयते
 सूर्येण प्रकाश्यते
 वृक्षेण कम्प्यते
 रामेण भूयते

पाठ १४

परस्मैपदी अने आत्मनेपदी

क्रियापदोनो भूतकाल

आसीत्	आस्तां	आसन्	अकरोत्	अकुरुताम्	अकुर्वन्
आसीः	आस्तं	आस्त	अकरोः	अकुरुतं	अकुरुत
आसम्	आस्व	आस्व	अकरवम्	अकुर्व	अकुर्म
अभवत्	अभवताम्	अभवन्	अरमत	अरमेताम्	अरमन्त
अभवः	अभवतम्	अभवत	अरमथाः	अरमेथाम्	अरमध्वम्
अभवम्	अभवाव	अभवाम	अरमे	अरमावहि	अरमामहि

कोशः

सह=साथे
धेनुः=गाय
बलात्=जुलमथी
समीपे=पासे
पश्चात्=पछी

वृत्तान्तः=खबर
विपुलं=घणुं
तीरं=कांठो
अभवत्=थयो
अरमत=रमतो हतो

अकरोत्=करतो हतो
आसीत्=हतो
निर्भयाः=भयविनाना

वाक्यो

रामः सीतया सह वनं अगच्छत्
विश्वामित्रः वसिष्ठस्य धेनुं बलात्
अहरत्
वाल्मीकेः आश्रमस्य समीपे लक्ष्मणः
सीतां अत्यजत्
पश्चात् वने सीतायाः किं अभवत्
संजयः धृतराष्ट्राय युद्धस्य वृत्तान्तं
अकथयत्
चोरः रात्रौ विपुलं धनं अचोरयत्
रामचन्द्रः लक्ष्मणं अवदत्
पुत्रशोकः दशरथं अपीडयत्

रामः युद्धं अकरोत्
रामः रावणं अजयत्
उद्यमेन हरेः क्लेशः अनश्यत्
बालः समुद्रस्य तीरे अरमत
हरिः उद्यमात् धनं अलभत
श्रीकृष्णः अर्जुनस्य कल्याणाय अयतत
दशरथः कौसल्यां अभापत
वातेन वृक्षः अकम्पत
पुरा ब्राह्मणाः निर्भयाः आसन्
तत्र त्वं किं अकरोः

पाठ १५

परस्मैपदी अने आत्मनेपदी
क्रियापदोना आज्ञार्थानां रूपो

भवतु	भवतां	भवन्तु	रमताम्	रमेताम्	रमन्ताम्
भव	भवतं	भवत	रमस्व	रमेथास्व	रमध्वस्व
भवानि	भवाव	भवाम	रमै	रमावहै	रमामहै
अस्तु	स्तां	सन्तु	करोतु	कुरुताम्	कुर्वन्तु
एधि	स्तं	स्त	कुरु	कुरुतं	कुरुत
असानि	असाव	असाम	करवाणि	करवाव	करवाम.

१६

कोशः

भद्रम्=कल्याण

घृतम्=धी

आयुष्मान्=आयुष्य-
वालो

पुत्रवान्=दीकरावालो

भवतु=थाय, थवादो

रमताम्=रमे-रमवादो

अस्तु=थाय, भले थाय
थवादो,

करोतु=करे

निपुणाः=कुशल एवा

पुरुषो

यदि वा स्तुवन्तु=अ-

थवातो भले स्तुती

करे

समाविशतु=घरमां

आवे

वा=अथवा,

यथेष्टं=मरजीमां आवे

तेम

अद्यैव=आजेज

युगान्तरे=बीजा युगमां

न्यायात्पथः=न्यायना

मार्गमाहेथी

पदं न प्रविचलन्ति=

एक पगलुं पग खसी

शक्ता नथी

धीराः=धैर्यवान् पुरुषो

वाक्यो

जनानां कल्याणं भवतु

दूतः अयोध्यां गच्छतु

नृपः प्रजां पुत्रवत् पालयतु

जनानां पीडाः नश्यन्तु

बन्धवः बन्धून् न त्यजन्तु

लोकाः संकटानितरन्तु भद्राणि पश्यन्तु

वत्स जनकं प्रणम

जलं त्यज घृतं पिव

सत्यं वद धर्मं चर

आयुष्मान् भव पुत्रवान् भव

चित्तं आनन्दं लभतां

जनाः सदा मोदन्ताम्

धर्मं अनुरागः वर्धताम्

श्रीरामे चित्तं रमताम्

देव अपराधान् क्षमस्व

शत्रुभिः सह युध्यस्व जयं च लभस्व

त्वं यत् यत् इच्छसि तत् तत् अस्तु

तव शत्रवः मित्राणि सन्तु

जनाः उत्सवं कुर्वन्तु

हे तात अहं किं करवाणि

निन्दन्तु नीतिनिपुणा यदि वा स्तुवन्तु

लक्ष्मीः समाविशतु गच्छतु वा यथेष्टम्

अद्यैव वा मरणमस्तु युगान्तरे वा

न्यायात्पथः प्रविचलन्ति पदं न धीराः

१७

पाठ १६

परस्मैपदी अने आत्मनेपदी क्रियापदोना विध्यर्थनां रूपो

भवेत्	भवेतां	भवेयुः	रमेत	रमेयाताम्	रमेरन्
भवेः	भवेतम्	भवेत	रमेथाः	रमेयाथाम्	रमेध्वम्
भवेयं	भवेव	भवेम	रमेय	रमेवहि	रमेमहि
स्यात्	स्याताम्	स्युः	कुर्यात्	कुर्यातां	कुर्युः
स्याः	स्यातम्	स्यात	कुर्याः	कुर्यातं	कुर्यात
स्याम्	स्याव	स्याम	कुर्याम्	कुर्याव	कुर्याम

कोशः

सुरा=दारु पलांडुः=कांदो वृथाचेष्टा=व्यर्थचाळा वाल्यं=वचपण

वाक्यो

यत्र ग्रामे नदी न स्यात् तत्र न वसेत् आतरः सहवसेयुः. सत्संगतिं च कुर्युः
 संकटे मित्रं न त्यजेत् नित्यं शास्त्राणि ईक्षेत
 दुर्जनस्य गृहं न गच्छेत् सततं गुरुन् सेवेत
 न सुरां पिबेत्, न पलांडुं भक्षयेत् ज्ञानाय सततं यतेत
 वृथा चेष्टां न कुर्यात् सत्यं प्रियं च भाषेत
 बाल्ये बालाः रमेरन् यथा ते तत्र वर्तेरन् तथा तत्र वर्तेथाः

पाठ १७

इन्नन्त अने मत्वन्त पुंलिङ्गी नामो तेमज परस्मैपदी अने
आत्मनेपदी क्रियापदोना भविष्यत् कालनां रूपो

करिष्यति	करिष्यतः	करिष्यन्ति	करिष्यते	करिष्येते	करिष्यन्ते
करिष्यसि	करिष्यथः	करिष्यथ	करिष्यसे	करिष्येथे	करिष्यध्वे
करिष्यामि	करिष्यावः	करिष्यामः	करिष्ये	करिष्यावहे	करिष्यामहे

२

कोशः

करी=हाथी
पक्षी=पक्षी
रोगी=रोगी
योगी=योगी
स्वामी=धनी
अपराधी=गुन्हेगार
प्राणी=प्राणी
साक्षी=साक्षिदार
प्रवासी=मुपाफर
गुणी=गुणी
दुःखी=दुखी

रूपवान्=रूपाळो
गुणवान्=गुणी
बुद्धिमान्=डाह्यो
पुण्यवान्=पुण्यवान्
आयुष्मान्=आयुष्य-
वाळो
धनवान्=धनिक
विद्यावान्=विद्वान्
भगवान्=भगवान्
दयावान्=दयाळु
भविष्यति=थशे

अध्येष्यते=भणशे
करिष्यते=करशे
उपदेक्ष्यति=उपदेश
करशे
तरिष्यति=तरशे
प्रहास्यति=तजीदेशे
श्रोष्यति=सांभळशे
विनंक्ष्यति=नाश
पामशे
निवसिष्यति=रहेशे
गमिष्यति=जशे

वाक्यो

करी वनं गच्छति
रोगी औषधं पिबति
योगी देवं भजति
दासः स्वामिनं सेवते
नृपः अपराधिनं दण्डयति
प्रवासिना लिखितः वृत्तान्तः
गुणिना तेन लब्धं धनं
दुःखिना तेन नृपेण
रोगिणे औषधं दातव्यम्
साक्षिणे धनं दातव्यम्
योगिनां चित्तं कोमलं भवति
पक्षिणां गतिः आकाशे भवति
प्राणिषु मनुष्यः श्रेष्ठः
पक्षिषु काकः चतुरः
पुण्यवान् आयुष्मान् भवति
गुणवान् धनवान् न भवति

दयावता भगवता मम वचनं श्रुतम्
बुद्धिमते कन्यां प्रयच्छेत्
भगवते वासुदेवाय नमः
विद्यावतां सकलमेव चरित्रमन्यत्
बुद्धिमतां वरिष्ठः मारुतिः
बुद्धिमत्सु नराः श्रेष्ठाः
वयं सर्वे न भविष्यामः इति न
आवयोः इमं संवादं यः अध्येष्यते
करिष्ये वचनं तव
ज्ञानिनः ज्ञानं उपदेक्ष्यन्ति
सर्वे पापं तरिष्यसि
कर्मबन्धं प्रहास्यसि
न श्रोष्यसि विनंक्ष्यसि
निवसिष्यसि मध्येव
रात्रिर्गमिष्यति भविष्यति सुप्र-
भातम्

पाठ १८

कृत्वा अने ल्यप् प्रत्ययान्तकृदन्तो अने उपसर्गो

गृहीत्वा=ग्रहण करीने	भुक्त्वा=भोगवीने	निहत्य=मारीने
त्यक्त्वा=तजीने	कृत्वा=करीने	अनुभूय=अनुभवलई
दृष्ट्वा=जोईने	गत्वा=जईने	विहाय=तजिने
हत्वा=मारीने	संगृह्य=ग्रहण करीने	उपभुज्य=खाईने
भूत्वा=थईने	संत्यज्य=तजिने	उपकृत्य=उपकार करीने
हित्वा=तजिने	संदृश्य=जोईने	उपसंगम्य=पासे जईने

उपसर्गो—प्र, परा, अप, सम्, अनु, अव्, निस्, निर, दुस्, दुर, वि, आद्, नि, अधि, अपि, अति, सु, उव्, अभि, प्रति, परि, उप, उपसर्गेण धात्वर्थो बलादन्यत्र नीयते । प्रहाराहारसंहारविहारपरिहारवत् ॥

कोशः

याति=आवेछे	सएव=तेनातेज	धार्तराष्ट्राः=धृतराष्ट्र
अनीकं=सैन्य	प्रलीयते=लीनथई जा-	राजाना दीकराओ
आहवः=युद्ध	यछे	का प्रीतिः स्यात्=शुं
भूतग्रामः=प्राणीओनो	विशालः=पोहोळो	सारुं थाय ?
समुदाय	कर्म=करम	विषं=जेर

वाक्यो

वृद्धो याति गृहीत्वा दण्डम्	शास्त्रस्य सारं संगृह्य
प्राणांस्त्यक्त्वा धनानि च	संत्यज्य कामं क्रोधं च
दृष्ट्वा तु पाण्डवानीकम्	एकस्य कर्म संवीक्ष्य
हत्वा स्वजनमाहवे	धार्तराष्ट्रान् निहत्य का प्रीतिः स्यात्
भूतग्रामः स एवायं भूत्वा भूत्वा	अनुभूय सुखं दुःखम्
प्रलीयते	स त्वं निवर्तस्व विहाय लज्जां
स्वधर्मं कीर्तिं च हित्वा	उपभुज्य विषं मृतः
ते तं भुक्त्वा स्वर्गलोकं विशालं	

पाठ १९

तुमुन् तव्य अनीयर् अने य प्रत्ययान्त कृदन्तो

अर्चितुम्=पूजवाने	त्यक्तुम्=तजवाने.	दर्शनीयम्=जोवा योग्य
कर्तुम्=करवाने	परिमार्गितव्यम्=गो-	हरणीयम्=हरण करवुं
छेत्तुम्=कापवाने	तवुं	उच्चरणीयम्=बोलवुं
अवस्थातुम्=उभा रेहे-	मन्तव्यः=मानवो	स्मरणीयम्=संभारवुं
वाने	कर्तव्यम्=करवुं	तरणीयम्=तरवुं
विज्ञातुम्=जाणवाने	सेवितव्यः=सेवनकरवो	ज्ञेयम्=जाणवुं
निवर्तितुम्=निवृत्त	वक्तव्यम्=बोलवुं	कार्यम्=करवुं
थवाने	द्रष्टव्यः=जोवो	त्याज्यम्=तजवुं
शोचितुम्=शोक	श्रोतव्यः=सांभळवो	वाच्यम्=बोलवुं
करवाने	मन्तव्यः=मानवो	ग्राह्यम्=ग्रहण करवुं
द्रष्टुम्=जोवाने	निदिध्यासितव्यः=	गेयम्=गावुं
वेदितुम्=जणवाने	ध्यान धरवुं	ध्येयम्=ध्यान धरवुं
उपभोक्तुम्=उप-	दातव्यम्=आपवुं	नेयम्=गाळवुं
भोगलेवाने	भोक्तव्यम्=खावुं	देयम्=आपवुं

कोशः

तनुः=शरीर	पदं=स्थान	अर्थः=माल
अहोवत=अरेरे	एव=ज	कस्यचित्=कोईवुं
महत्=मोहोडुं	हितं=हितकारक	किमपि=काईपण
व्यवसिताः=लगेला	प्रियं=मीडुं	नो=नहि
अर्हसि=तुं योग्य छे,	दोषवत्=दोषवाळुं	श्रीपति=विष्णु
अशेषतः=नीशेषरीते	एके मनीषिणः=केट-	पदयुग=वे चरण
शक्तोमि=शक्तिमान्	लाक विद्वानो	लीलया=सेहेज;
थाजुं	इति प्राहुः=एम कहेछे	भवजलं=संसारसमुद्र
भवान्=आप	इत्थं=एवीरीते	

आद्यः=श्रेष्ठ

महाबाहुः=जेनाबाहुओ

लांवा छे एवो

जरी=जरेडो.

सति विभवे=वैभव
छतां

मधुकरी=मधमाख

संचितः=भेगो करेलो

नाम सहस्रं=विष्णु-

सहस्रनाम

अजस्रं=हमेशा

वित्तं=धन

वाक्यो

यो यो यां यां तनुं भक्तः—
 श्रद्धयार्चितुमिच्छति
 अहो वत महत्पापं—
 कर्तुं व्यवसिता वयम्
 एतं मे संशयं कृष्ण—
 छेतुमर्हस्यशेषतः
 नच शक्तोऽस्यवस्थातुम्
 विज्ञातुमिच्छामि भवन्तमाद्यम्
 पापादस्मान्निवर्तितुम्
 न त्वं शोचितुमर्हसि
 द्रष्टुमिच्छामि ते रूपम्
 संन्यासस्य महाबाहो—
 तत्त्वमिच्छामि वेदितुम्
 नोपभोक्तुं नच त्यक्तुं—
 शक्नोति विषयान् जरी.
 ततः पदं तत् परिमार्गितव्यम्
 साधुरेव स मन्तव्यः
 न मे पार्थास्ति कर्तव्यम्
 सेवितव्यो महान् वृक्षः
 हितं प्रियं च वक्तव्यम्
 आत्मा वा अरे द्रष्टव्यः श्रोतव्यो

मन्तव्यो निदिध्यासितव्यः
 स एव वक्ता सच दर्शनीयः
 कथं न ज्ञेयमस्माभिः
 तस्य कार्यं न विद्यते
 त्याज्यं दोषवदित्येके—
 कर्म प्राहुर्मनीषिणः
 नवाच्यमित्थं पुरुषोत्तम त्वया
 विपादपथमृतं ग्राह्यम्
 १ दातव्यं भोक्तव्यं—
 सति विभवे संग्रहो न कर्तव्यः
 पश्यामि मधुकरीणां—
 संचितमर्थं हरन्त्यन्ये.
 कस्यचित् किमपि नो हरणीयम्
 मर्मवाक्यमपि नोच्चरणीयम्
 श्रीपतेः पदयुगं स्मरणीयम्
 लीलया भवजलं तरणीयम्
 गेयं गीता नामसहस्रम्
 ध्येयं श्रीपतिरूपमजस्रम्
 नेयं सज्जनसंगे चित्तम्
 देयं दीनजनाय च वित्तम्

पाठ २०

क्त क्तवतु प्रत्ययान्त कृदन्तो

गतः=गयो	कृता=करवामां आवी	हतः=हणायो
स्थितः=उभोरहो	प्राप्तम्=मेळवायुं	उपदिष्टं=बताववामां
कथितः=कहेवामां	श्रुतं=सांभळ्युं	आव्युं
आव्यो	दत्तः=आप्यो	
धृतः=धारणकरवामां	प्रोक्तः=कहेवामां	दग्धम्=बाळवामां
आव्यो	आव्यो	आव्युं

वाक्यो

क्त
 रामः वनं गतः
 हरिः तत्र स्थितः
 दूतेन वृत्तान्तः कथितः
 देवेन अवताराः धृताः
 कृष्णेन लीला कृता
 पृथुना राज्यं प्राप्तम्
 मया पुराणं श्रुतम्
 महादेवेन वरः दत्तः
 मया योगः प्रोक्तः
 रामेण रावणः हतः
 गुरुणा शास्त्रं उपदिष्टम्
 अर्जुनेन खाण्डवं दग्धम्

क्तवतु
 रामः वनं गतवान्
 हरिः तत्र स्थितवान्
 दूतः वृत्तान्तं कथितवान्
 देवः अवतारान् धृतवान्
 कृष्णः लीलां कृतवान्
 पृथुः राज्यं प्राप्तवान्
 अहं पुराणं श्रुतवान्
 महादेवः वरं दत्तवान्
 अहं योगं प्रोक्तवान्
 रामः रावणं हतवान्
 गुरुः शास्त्रं उपदिष्टवान्
 अर्जुनः खाण्डवं दग्धवान्

पाठ २१

शतृ-शानच् प्रत्ययान्तकृदन्तो

गच्छन्=जतो
 विलोकयन्=अवलोकन करतो
 पठन्=भणतो
 पश्यन्=जोतो
 जीवन्=जीवतो
 गायन्=गातो
 पतन्=पडतो
 कुर्वन्=करतो

पिबन्=पीतो
 इच्छन्=इच्छतो
 ध्यायन्=ध्यान धरतो
 दहन्=वाळतो
 वर्धमानः=वधतो
 पीड्यमानः=पीडातो
 दीयमान=अपातुं
 श्रूयमाणा=संभळाती

यजमानः=यज्ञ करतो
 कम्पमानः=धुजतो
 भाषमाणः=बोलतो
 याचमानः=मागतो
 जायमानः=उत्पन्न थतो
 ईक्षमाणः=जोतो
 रममाणः=रमतो
 विद्यमानं=होतुं

वाक्यो

शालां गच्छन् विद्यार्थी
 शास्त्रं विलोकयन् पंडितः
 श्लोकं पठन्ती कुमारी
 गीतां गायन् साधुः
 पश्यन्नपि नच पश्यति लोकः
 सः पुरुषः जीवन्नपि मृतः
 अहं श्लोकं पठन्तं कुमारं अपश्यम्
 सुतं पतन्तं प्रसमीक्ष्य पावके
 काव्यं कुर्वता तेन कविना
 उदकं पिबता पान्थेन
 भूतिं इच्छता पुरुषेण
 संध्यां कुर्वते ब्राह्मणाय नमः
 विषयान् ध्यायतः पुरुषस्य चित्तम्
 वनानि दहतः वन्हेः तेजः

न्यायं कुर्वति त्वयि कथं न विश्वासः
 दिने दिने वर्धमानः व्याधिः
 दुःखेन पीड्यमानः पुरुषः
 दात्रा दीयमानं धनम्
 श्रोत्रा श्रूयमाणा हरिकथा
 यजमानेन दशरथेन ऋष्यशृंगःआहूतः
 कम्पमानेन तेन बालेननकिमपि उक्तम्
 एवंभाषमाणेन तेन ऋषिणा
 याचमानाय दीनाय धनं दातव्यम्
 शरीरे जायमानस्य दुःखस्य नाशःभवतु
 सीतां ईक्षमाणस्य जनकस्य चित्तं
 विषयेषु रममाणानां पुरुषाणां
 का गतिः
 तत्र विद्यमानेषु पुस्तकेषु

पाठ २२

अथ समासविधिः कथ्यते

समासाः पदविधाः । तत्पुरुषः कर्मधारयो बहुव्रीहिर्द्विगुद्वन्द्वोऽव्ययी-
भावश्चेति । तल्लक्षणानितुं । पूर्वपदार्थप्रधानोऽव्ययीभावः । उत्तरपदार्थप्रधा-
नस्तत्पुरुषः । उभयपदार्थप्रधानो द्वन्द्वः । अन्यपदार्थप्रधानो बहुव्रीहिः ।
द्विगुकर्मधारयौ तत्पुरुषभेदौ । समासार्थावबोधकं वाक्यं विग्रहः । समासस्य
प्रथमावयवः पूर्वपदम् । चरमावयव उत्तरपदम् । तेषु समासेषु तत्पुरुषक्रमः अ-
ष्टधा । प्रथमातत्पुरुषो द्वितीयातत्पुरुषस्तृतीयातत्पुरुषश्चतुर्थीतत्पुरुषः पं-
चमीतत्पुरुषः षष्ठीतत्पुरुषः सप्तमीतत्पुरुषो नवतत्पुरुषश्चेति । तत्र

प्रथमात.— अर्धम्+पिप्पल्याः=अर्धपिप्पली-अर्धीपिपल
पूर्वम्+कायस्य=पूर्वकायः-शरीरनो उपरनो भाग

द्वितीयात. कृष्णम्+श्रितः=कृष्णश्रितः-कृष्णनो आश्रित
ग्रामम्+गतः=ग्रामगतः-ग्राम गयेलो.
संकटम्+अतीतः=संकटातीतः-संकटने ओळंगी गयेलो

तृतीयात. भीमेन+अभिरक्षितम्=भीमाभिरक्षितम्-भीमे रक्षायेलुं
पराक्रमेण+अर्जितम्=पराक्रमार्जितम्-पराक्रमवडे मेळवायेलुं

चतुर्थीत. गुरवे+दक्षिणा=गुरुदक्षिणा-गुरुने माटे दक्षिणा
कुण्डलाय+हिरण्यम्=कुण्डलहिरण्यम्-कुण्डलनेमाटे सोनुं

पंचमीत. सिंहात्+भयम्=सिंहभयम्-सिंहथी भय
धर्मात्+भ्रष्टः=धर्मभ्रष्टः-धरमथी खसी गयेलो.

षष्ठीत. कृष्णस्य+भक्तः=कृष्णभक्तः-कृष्णनो भगत
नृपस्य+कन्या=नृपकन्या-राजानी दीकरी.

सप्तमीत. विद्यायाम्+निपुणः=विद्यानिपुणः-विद्यामां निपुण
युद्धे+विशारदः=युद्धविशारदः-युद्धमां कुशल

नञ्त. न+ब्राह्मणः=अब्राह्मणः—जे ब्राह्मण नही ते
न+अध्यायः=अनध्यायः—अध्ययननो अभाव.

इति तत्पुरुषः

अथ कर्मधारयः कथ्यते स च सप्तविधः । विशेषणपूर्वपदो विशेष्यपूर्व-
पदो विशेषणोभयपद उपमानपूर्वपद उपमानोत्तरपदः संभावनापूर्वपदोऽ-
वधारणापूर्वपदश्चेति तत्र

विशेषणपू.—कृष्णश्चासौ+सर्पश्च=कृष्णसर्पः—काळो साप

कृष्णौ च तौ+सर्पौ च=कृष्णसर्पौ—काळा वे सापो

कृष्णाश्च ते+सर्पाश्च=कृष्णसर्पाः—काळा सापो

रक्ता चासौ+लता च=रक्तलता—राती वेळ

रक्ते च ते+लते च=रक्तलते—राती वे वेळो

रक्ताश्च ताः+लताश्च=रक्तलताः—राती वेळो

नीलं च तत्+उत्पलं च=नीलोत्पलम्—आसमानी रंगनुं कमळ

नीले च ते+उत्पले च=नीलोत्पले—आसमानी रंगनां वे कमळो

नीलानि च तानि+उत्पलानिच=नीलोत्पलानि—आसमानी
रंगनां कमळो

विशेष्यपू.—वैयाकरणश्चासौ+खसूचिश्च=वैयाकरणखसूचिः—आकाश त-
रफ जोवावाळो व्याकरण शीखेलो माणस

विशेषणोभ.—शीतं च तत्+उष्णं च=शीतोष्णम्—न वधारे थंडुं के न वधारे
उनुं एवुं

उपमानपू. मेघ इव+श्यामः=मेघश्यामः=वादळा जेवो काळो
चन्द्रवत्+मुखम्=चन्द्रमुखम्—चंद्र जेवुं मोडुं

उपमानोत्तरप. पुरुषः+व्याघ्र इव=पुरुषव्याघ्रः=वाघजेवो (शूर) पुरुष.
नरः+सिंह इव=नरसिंहः=सिंह जेवो नर

संभावनापू. गुण इति+बुद्धिः=गुणबुद्धिः—गुण छे एवी बुद्धि

અવધારણાપૂ. વિદ્યૈવ+ધનમ્=વિદ્યાધનમ્=વિદ્યારૂપી ધન

અવિદ્યૈવ+શૃંખલા=અવિદ્યાશૃંખલા-અવિદ્યારૂપી બેડી

મધ્યમપદલોપી સમાસઃ—શાકપ્રિયઃ+પાર્થિવઃ=શાકપાર્થિવઃ—જેને શાક

વહાલું છે એવો રાજા

इति कर्मधारयः

અથ बहुव्रीहिः कथ्यते । सच त्रिविधः । द्विपदो बहुपदः सहपूर्व-
पदश्चेति । तत्र

द्विपदव.—प्राप्तम्+उदकं यं सः=प्राप्तोदको ग्रामः—प्राप्त થયું છે ઉદક
જેને તે ગામ

कृतम्+कृत्यं येन सः=कृतकृत्यो भूपः—કર્યું છે કર્તવ્ય કર્મ જેને.
એવો રાજા

दत्तम्+धनं यस्यै सः=दत्तधनो ब्राह्मणः—આપ્યું છે ધન જેને એવો
બ્રાહ્મણ.

उद्धृतः+सारो यस्मात्तत्=उद्धृतसारं दुग्धम्—કાઢી લીધો છે સાર
જે માંહેથી એવું દુધ

छिन्नः+हस्तो यस्य सः=छिन्नहस्तश्चोरः—કાપીનાંખ્યો છે હાથ જેનો
એવો ચોર

चक्रम्+पाणौ यस्य सः=चक्रपाणिः हरिः—ચક્ર છે હાથમાં જેના
એવો શ્રીહરિ

पुष्पिताः+द्रुमाः यस्मिन् तत्=पुष्पितद्रुमं वनम्—ફુલેલાં છે વૃક્ષો
જેમાં એવું વન

खरस्य+मुखमिव मुखं यस्य सः=खरमुखस्तुरगः—ગધેડાના મોઢા
જેવું છે મોઢું જેનું એવો ઘોડો

उद्ग्रस्य+मुखमिव मुखं यस्य सः=उद्ग्रमुखो यक्षः—ઝંટના મોઢા જેવું છે.
મોઢું જેનું એવો યક્ષ

વહુપદવ.—અધિકઃ+ઉન્નતઃ=અંસઃ यस્ય સઃ=અધિકોન્નતાંસો ભૂપઃ-અધિક
 ડંચો છે સ્વમો જેનો એવો રાજા

સહપૂર્વ—સહ+કૃષ્ણેન વર્તત ઇતિ=સકૃષ્ણો વલરામઃ-કૃષ્ણની સાથે રહેલો
 એવો વલરામ

इति बहुव्रीहिः

अथ द्विगुः, द्विगुसमासो द्विविधः । एकवद्भावी अनेकवद्भावीचेति । तत्र
 एकवद्भावी त्रयाणां+शृंगाणां समाहारः=त्रिशृंगम्-त्रण शींगडाओનો
 समुदाय ते

पंचानां+फलानां समाहारः=पंचफली-पांच फळોનો समुदाय
 ते

अनेकव.—सप्तच ते+ऋषयश्च=सप्तर्षयः-साત ઋષીઓ

इति द्विगुः

अथद्वंद्वः । द्वंद्वोपि द्विविधः । इतरेतरद्वंद्वः समाहारद्वंद्वश्चेति । तत्र
 इतरेतरद्वंद्व.—रामश्च+कृष्णश्च=रामकृष्णौ-રામ અને કૃષ્ણ

साहित्यं च+संगीतं च+कलाश्च+साहित्यसंगीतकलाः-સાહિત્ય
 શાસ્ત્ર સંગીત અને કલાઓ તે

समाहारद्वंद्वः—हरिश्च+हरश्च+गुरुश्च एषां समाहारः=हरिहरगुरु-हरि हर
 અને ગુરુ એ ત્રણેનો સમુદાય તે

धनं च+धान्यं च अनयोः समाहारः=धनधान्यम्-ધન અને
 ધાન્ય એ બંનેનો સમુદાય તે

इतिद्वंद्वः । अथान्वयीभावः

रामस्य पश्चात्=इति अनुरामम्-રામની પછવાડે
 गंगायाः समीपे इति=अनुगंगम्-ગંગાજીની પાસે
 दिने दिने इति=प्रतिदिनम्-દહાડે દહાડે
 विधिं अनतिक्रम्यइति=यथाविधि-વિધિપ્રમાણે.

તવ+પુત્રઃ=ત્વત્પુત્રઃ તારો દીકરો
 મમ+પુત્રઃ=મત્પુત્રઃ મારો દીકરો
 યુષ્માકં+પુત્રઃ=યુષ્મત્પુત્રઃ 'તમારો દીકરો
 અસ્માકં+પુત્રઃ=અસ્મત્પુત્રઃ અમારો દીકરો
 નવિદ્યતે+ધનંયસ્યસઃ=અધનઃ જેનીપાસે ધન નથી તે
 નિર્ગતા+લજ્ઞાયસાત્સઃ=નિર્લજ્ઞઃ જેને શરમ નથી તે
 વિગતઃ+ધવઃ યસ્યાઃસા=વિધવા જેનો ધણી ગુજરી ગયો તે
 શોભનં+શીલં યસ્યસઃ=સુશીલઃ સારો છે સ્વભાવ જેનો તે
 દુષ્ટં+શીલં યસ્યસઃ=દુઃશીલઃ ખરાબ છે સ્વભાવ જેનો તે
 સુદુ+ભાષિતં=સુભાષિતં સારું ભાષણ
 કુલ્સિતં+ભોજનં=કુભોજનમ્ ખરાબ ભોજન

કુંભં+કરોતીતિ=કુંભકારઃ ઘડાને બનાવે છે તેથી
 શરીરે+તિષ્ઠતીતિ=શરીરસ્થઃ શરીરમાં રહે છે તેથી
 ધનં+દદાતીતિ=ધનદઃ ધનને આપે છે તેથી
 સોમં+પિવતીતિ=સોમપઃ સોમરસને પીણ છે તેથી
 પ્રયાગે+વસતીતિ=પ્રયાગવાસી પ્રયાગમાં રહે છે તેથી
 કર્તું+યોગ્યં=કર્તવ્યં, કાર્યં, કરણીયમ્ કરવાને યોગ્ય
 ગચ્છતીતિ=ગચ્છન્ જાય છે તેથી
 યજતે ઇતિ=યજમાનઃ યજ કરે છે તેથી
 સુલેન+લભ્યતે ઇતિ=સુલભં સહેલાઈથી મેળવાય છે તેથી
 દુઃલેન+લભ્યતે ઇતિ=દુર્લભં મુશીબતે મેળવાય છે તેથી
 કર્તું+ઈચ્છુઃ=ચિકીર્ષુઃ કરવાને ચહાવાવાળો
 ગરુડ ઇવ+આચરતિ=ગરુડાયતે ગરુડની પેઠે વર્તે છે

दशरथस्य+अपत्यं पुमान्=दाशरथिः दाशरथनो पुत्र ते
 सुभद्रायाः+अपत्यं पुमान्=सौभद्रः सुभद्रानो दीकरो
 गंगायाः+अपत्यं पुमान्=गांगेयः गंगानो दीकरो
 जनकस्य+अपत्यं स्त्री=जानकी जनकनी दीकरी
 शरीरे+भवः=शारीरः शरीरने लगतो
 मम+अयं=मामकः, मामकीनः, मदीयः मारो
 तव+अयं=तावकः, तावकीनः, त्वदीयः तारो.
 मूर्खस्य+भावः=मूर्खता, मूर्खत्वं, मौर्ख्यं मूर्खपणं.
 पुत्रेण+तुल्यं=पुत्रवत् दीकरा जेवुं
 अपुत्रः पुत्रः संपद्यते तथा कृतः=पुत्रीकृतः दीकरा जेवो मानेलो
 गुणः अस्यातीति=गुणी, गुणवान् गुण जेने छे ते
 अतिशयेन मूढः=मूढतमः तदन मूर्ख

काव्यविनोद

भाग २ जो

पाठ १

- १ प्रियवाक्यप्रदानेन सर्वे तुष्यन्ति जन्तवः
तस्मात्तदेव वक्तव्यं वचने का दरिद्रता
- २ विद्याभ्यासो विचारश्च समयोरेव शोभते
विवादश्च विवाहश्च समयोरेव शोभते
- ३ दुष्टा भार्या शठं मित्रं भृत्यश्चोत्तरदायकः
ससर्पे च गृहे वासो मृत्युरेव न संशयः
- ४ शनैः पन्थाः शनैः कन्था शनैः पर्वतमस्तके
शनैर्विद्या शनैर्वित्तं पंचैतानि शनैः शनैः
- ५ जीवन्तोऽपि मृताः पंच व्यासेन परिकीर्तिताः
दरिद्रो व्याधितो मूर्खः प्रवासी नित्यसेवकः
- ६ उदारस्य तृणं वित्तं शूरस्य मरणं तृणम्
विरक्तस्य तृणं भार्या निःस्पृहस्य तृणं जगत्
- ७ शूराश्च कृतविद्याश्च रूपवत्यश्च योषितः
यत्र यत्र गमिष्यन्ति तत्र तत्र कृतादराः
- ८ अतिपरिचयादवज्ञा संततगमनादनादरो भवति
लोकः प्रयागवासी कूपे स्नानं समाचरति

९ अतिपरिचयादवज्ञा इति यद्वाक्यं मृषैव तद्भाति
अतिपरिचितेऽप्यनादौ संसारेऽस्मिन् न जायतेऽवज्ञा

१० साहित्यसंगीतकलाविहीनः साक्षात्पशुः पुच्छविषाणहीनः
तृणं न खादन्नपि जीवमानस्तद्भागधेयं परमं पशूनाम्

कोशः

प्रदानं=आपवुं ते.	पन्थाः=रस्तो-थानौ	अवज्ञा=अपमान, वेदर-
जन्तुः=प्राणी	थानः	कारी
तस्मात्=ते कारणथी	कंथा=गोदडी	संततगमनम्=हमेश-
वक्तव्यम्=बोलवुं-व-	मस्तकः=माथुं	आवुं जवुं ते
क्तुं योग्यं	वित्तं=धन	प्रयागवासी=प्रयागमां
दरिद्रता=गरिबाई-द-	पंच=पांच	रहेवावाळो.
रिद्रस्य भावः	जीवन्=जीवतो, जीव-	समाचरति=करेछे.
समः=सरखो, तुल्य	तीति.	इति=एवीरीते, एवुं
शठम्=ठग,	मृतः=मुवेलो	मृषैव=तदन खोदुंज
दुष्टा=बगडीगयेली	परिकीर्तितः=कहेलो,	भाति=लागेछे.
(दुष्ट)	गयेलो	अतिपरिचितः=जेनो
उत्तरदायकः=सांभे ज-	व्याधितः=रोगी	घणोज परिचय थयोछे
वाव आपवावाळो,	नित्यसेवकः=सदानो	एवो
सुखदा. दुःखदा.	चाकर	विषाणम्=शींगडुं
ससर्पम्=सर्पवाळुं-स-	स्पृहा=आशा, इच्छा	भागधेयम्=भाग्य
हसर्पेण वर्तत इति.	रूपवती=रुपाळी	परमम्=मोहोदुं
भृत्यः=चाकर	योषित्=स्त्री.	
शनैः=हळवे.	आदरः=मान, सत्कार	

• पाठ २

- १ अमंत्रमक्षरं नास्ति नास्ति मूलमनौषधम्
अयोग्यः पुरुषो नास्ति योजकस्तत्र दुर्लभः
- २ जलविन्दुनिपातेन क्रमशः पूर्यते घटः
स हेतुः सर्वविद्यानां धर्मस्यच धनस्यच
- ३ सौवर्णानि सरोजानि निर्मातुं सन्ति शिल्पिनः
तत्र सौरभनिर्माणे चतुरश्चतुराननः
- ४ को न याति वशं लोके मुखे पिण्डेन पूरितः
मृदंगो मुखलेपेन करोति मधुरध्वनिम्.
- ५ सप्तैतानि न पूर्यन्ते पूर्यमाणान्यनेकशः
ब्राह्मणोऽग्निर्यमो राजा पयोधिरुदरं गृहम्.
- ६ अभ्रच्छाया खलप्रीतिर्नवसस्थानि योषितः
कंचित्कालोपभोग्यानि यौवनानि धनानि च
- ७ परोपि हितकृद्बन्धुः बन्धुरप्यहितः परः
अहितो देहजो व्याधिः हितमारण्यमौषधम्
- ८ दृष्टिपूतं न्यसेत्पादं वस्त्रपूतं पिवेज्जलम्
शास्त्रपूतं वदेद्वाक्यं मनःपूतं समाचरेत्
- ९ देशाटनं पण्डितमित्रताच वारांगनाराजसभाप्रवेशः
अनेकशास्त्रार्थविलोकनं च चातुर्यमूलानि भवन्ति पञ्च
- १० क्षते प्रहारा निपतन्त्यभीक्ष्णं धनक्षये वर्धति जाठरोऽग्निः
आपत्सु वैराणि समुद्भवन्ति छिद्रेष्वनर्था बहुलीभवन्ति

३३

कोशः •

योजकः=योजना कर- वावाळो	पूर्यमाणम्=पूर्ण करवा- मां आवेलुं	आरण्यम्=अरण्यमां- हेळुं
बिन्दुः=टीपुं	अनेकशः=जुदीजुदी री ते, (शस्)	पूतं=पवित्र करेलुं
निपातः=पडवुं	पयोधिः=दरीयो	न्यसेत्=मुकवो
क्रमशः=क्रमेकरी	उदरं=पेट.	अटनम्=फरवुं
पूर्यते=भरायछे	अभ्रम्=मेघ, वादळुं	वारांगना=वेश्या
घटः=घडो	सस्यम्=धान्य	मूलम्=कारण, साधन
हेतुः=साधन, कारण	कंचित्कालोपभोग्या- नि=घणाज थोडा व-	क्षतम्=घण
सौवर्णं=सोनानुं सुवर्ण- स्य विकारः	खतलगण उपभोग लेवायोग्य	प्रहारः=घा
सरोजं=कमळ	यौवनम्=जुवानी.	अभीक्षणम् (अ)=वा- रंवार
निर्मातुम्=निर्माण क- रवाने	हितकृत्=हित करवा- वाळो	क्षयः=नाश
शिल्पी=कारागीर	हितः=हित करवावाळो	जाठरः=पेटमांहेलो
सौरभम्=सुगन्ध	अहितः=शत्रु	समुद्भवति=उत्पन्न था- यछे
निर्माणम्=उत्पन्न करवुं	देहजः=देहमां उत्पन्न थ- येलो	छिन्द्रम्=फाट, संकट
चतुराननः=ब्रह्मा		अनर्थाः=संकटो,
वशंयाति=तावे थायछे		बहुलीभवन्ति=घणा- थई पडेछे.
पूरितः=पूर्ण करेलो.		

पाठ ३

- १ शोभन्ते विद्यया विप्राः क्षत्रिया विजयश्रिया
श्रियोऽनुकूलदानेन लज्जया च कुलांगनाः
- २ ब्राह्मणा गणका वेश्याः सारमेयाश्च कुकुटाः
दृष्टेष्वन्येषु कुप्यन्ति न जाने तस्य कारणम्
- ३ अश्वं नैव गजं नैव व्याघ्रं नैवच नैवच

- अजापुत्रं बलिं दद्यात् देवो दुर्बलघातकः
 ४ भवन्ति नरकाः पापात् पापं दारिद्र्यसंभवम्
 दारिद्र्यमप्रदानेन तस्मादानपरो भवेत्
 ५ वनानि दहतो वहेः सखा भवति मारुतः
 स एव दीपनाशाय कृशे कस्यास्ति सौहृदम्
 ६ निःसारस्य पदार्थस्य प्रायेणाडंवरो महान्
 नहि तादृग् ध्वनिः स्वर्णे यादृक् कांस्ये प्रजायते
 ७ द्वाविमौ पुरुषौ लोके न भूतौ न भविष्यतः
 प्रार्थितं यश्च कुरुते यश्च नार्थयते परम्
 ८ द्वाविमौ पुरुषौ लोके शिरःशूलकरौ मतौ
 गृहस्थश्च निरारंभो यतिश्च सपरिग्रहः
 ९ एको देवः केशवो वा शिवो वा, एकं मित्रं भूपतिर्वा यतिर्वा
 एको वासः पत्तने वा वने वा, एका भार्या सुन्दरी वा दरी वा
 १० यः परस्य विषमं विचिन्तयेत्, प्राप्नुयात्स कुमतिः स्वयं हि तत्
 पूतना हरिविधार्थमाययौ, प्राप सैव वधमात्मनस्ततः

कोशः

अनुकूलदानम्=सुपा-	दानपरः=दानमां तत्पर	शिरःशूलकरः=मां-
त्रे दान	दहन=वाळतो	शुं दुखावे एवो
श्रीः=संपत्ति	बन्धिः=देवता	मतः=मानेलो
कुलांगना=कुलीन स्त्री	सखा=मित्र	निरारंभः=निरुद्योगी
गणकः=जोशी	मारुतः=पवन	सपरिग्रहः=घरवार-
सारमेयः=कुत्तरो	कृशः=दुबळो	वाळो
कुक्कुटः=कुकडो	सौहृदम्=मित्राई.	पत्तनं=गोहेर

अन्येषु दृष्टेषु=बीजाने
जोई.

वलिं दद्यात्=वलि-
दान आपवुं

घातकः=घात करवा-
वाळो

नरकः=दुःख

संभवः=उत्पत्ति

निःसारः=जेमां कांई
माल नहि ते

आडंबरः=भपको

ताटक्=तेवो

ध्वनिः=अवाज

भूतः=थयो.

प्रार्थितम्=चाहेलुं

अर्थयते=मांगेछे

दरी=गुफा

विषमं=माठुं

प्राप्नुयात्=पामे

स्वयम्=पोते

आययौ=आवी

प्राप=पामी

ततः=तेथी.

पाठ ४

- १ जानीयात् संगरे भृत्यान् वान्धवान् व्यसनागमे
आपत्काले तु मित्राणि भार्या च विभवक्षये
- २ पिपीलिकार्जितं धान्यं मक्षिकासंचितं मधु
लुब्धेनोपार्जितं द्रव्यं समूलं च विनश्यति
- ३ द्वाविमौ पुरुषौ लोके सुखिनौ न कदाचन
यश्चाधनः कामयते यश्च कुप्यत्यनीश्वरः
- ४ मूर्खशिष्योपदेशेन दुष्टस्त्रीभरणेन च
असतां संप्रयोगेन पंडितोप्यवसीदति.
- ५ गतश्रीर्गणकान्द्वेष्टि गतायुश्च चिकित्सकान्
गतश्रीश्च गतायुश्च ब्राह्मणान् द्वेष्टि भारत
- ६ विषादप्यमृतं ग्राह्यं बालादपि सुभाषितम्
नीचादप्युत्तमां विद्यां स्त्रीरतं दुष्कुलादपि
- ७ लुब्धमर्थेन गृह्णीयात् क्रुद्धमंजलिकर्मणा
मूर्खं छंदोनुरोधेन तत्त्वार्थेन च पण्डितम्
- ८ शत्रुर्दहति संयोगे वियोगे मित्रमप्यहो

३६

उभयोर्दुःखदायित्वात् को भेदः शत्रुमित्रयोः

- ९ मांसं मृगाणां दशनौ गजानां, मृगद्विषां चर्मफलं द्रुमाणाम्
स्त्रीणां सुरुपंच नृणां हिरण्यं, एते गुणा वैरकरा भवन्ति.
१० भार्यावियोगः स्वजनापवादः, ऋणस्य शेषं कृपणस्य सेवा
विपत्तिकाले प्रियदर्शनंच, विनाग्निना पंच दहन्ति कायम्.

कोशः

जानीयात्=जाणवुं	सन्=सत्पुरुष	हा करवुं
संगरः=युद्ध	अवसीदति=थाकीजा-	तत्त्वार्थः=सत्य सत्य
व्यसनम्=संकट	यछे	वात
पिपीलिका=कीडी	चिकित्सकः=वैद्य	उभयोः दुःखदायि-
अर्जितं=मेळवेलुं	स्त्रीरत्नं=उत्तम स्त्री	त्वात्=वेऊ दुःख
संचितं=भेगुं करेलुं	लुब्धः=लोभीयो	आपवावाळा हो-
समूलं=साफ, तदन	गृणहीयात्=वश करवुं	वाथी
अधनः=निर्धन	क्रुद्धः=घुस्से थयेलो	दशनः=दांत
कामयते=इच्छाकरेछे	अंजलिकर्म=हाथ जो-	मृगद्विद्=बाघ
ईश्वरः=समर्थ	डवो ते	अपवादः=निन्दा
संप्रयोगः=संयोग	छंदोनुरोधः=तेनी म-	विना=वगर, शिवाय
	जींमुजव चालवुं, हा	

पाठ ५

- १ असारे खलु संसारे सारमेतच्चतुष्टयम्
काश्यां वासः सतां संगः गंगांभः शंभुसेवनम्
२ यान्ति न्यायप्रवृत्तस्य तिर्यंचोपि सहायताम्
अपन्थानं तु गच्छन्तं सोदरोऽपि विमुंचति
३ वहेदमित्रं स्कन्धेन यावत्कालविपर्ययः

आगतं समयं वीक्ष्य भिन्द्याद्धटमिवाश्मनि.

४. सर्वनाशे समुत्पन्ने अर्थं त्यजति पण्डितः

अर्थेन कुरुते कार्यं सर्वनाशो न जायते

५. अप्युन्नतपदारूढः पूज्यान्नैवापमानयेत्

नहुषः शक्रतां प्राप्य च्युतोगस्त्यावमाननात्

६. उत्तमा आत्मनाख्याताः पितुः ख्याताश्च मध्यमाः

अधमा मातुलात्ख्याताः श्वशुराच्चाधमाधमाः

७. घटं भिन्द्यात् पटं छिन्द्यात् कुर्याद्रासभरोहणम्

येन केन प्रकारेण प्रसिद्धः पुरुषो भवेत्

८. विरला जानन्ति गुणान्, विरलाः कुर्वन्ति निर्धने स्नेहम्

विरलाः परकार्यरताः, परदुःखेनापि दुःखिता विरलाः

९. दधि मधुरं मधु मधुरं, द्राक्षा मधुरा सुधापि मधुरैव

तस्य तदेव हि मधुरं, यस्य मनो यत्र संलग्नम्

१०. मृगा मृगैः संगमनुव्रजन्ति

गावश्च गोभिस्तुरगास्तुरंगैः

सुर्खाश्च मूर्खैः सुधियः सुधीभिः

समानशीलव्यसनेषु सख्यम्

कोशः

अंभः=पाणी

न्यायप्रवृत्तः=नीतीथी
चालतो.

तिर्य्यचोपि=पशुपक्षी-
ओ पण

सहायतां यान्ति=म-
दत्त करेछे

कालविपर्ययः=उंधोव-

खत
भिन्द्यात्=भांगीनाखवुं

अश्मा=पथ्यर
सर्वनाशे समुत्पन्ने=

बहुं जवानो वखत आ-
वे त्यारे

रासभरोहणं=गधेडेवे-

सबुं ते

येन केन प्रकारेण=ग-
मे तेवी रीते

रतः=रमी रहेलो

सुधा=अमृत

संलग्नम्=चोंटीगयेलुं

अपन्थानं गच्छन्=	आरूढः=चढीवेसेलो	संगमनुव्रजन्ति=सं-
आडे मार्गे चालतो	शक्रः=इंद्र	गत करछे.
सोदरोपि=सगोभाई	च्युतः=खस्यो	तुरगः=घोडो.
पण.	अवमाननम्=अपमान	शीलं=स्वभाव, धंधो
अमित्रः=शत्रु	ख्यातः=प्रसिद्ध	सख्यं=मैत्री
स्कन्धः=खंभो	अधमः=हलको	
यावत्=ज्यांसुधि	छिन्धात्=फाडीनाखवुं	

पाठ ६

- १ न गणस्याग्रतो गच्छेत् सिद्धे कार्ये समं फलम्
यदि कार्यविपत्तिः स्यान्मुखरस्तत्र हन्यते
- २ धनिकः श्रोत्रियो राजा नदी वैद्यस्तु पंचमः
पंच यत्र न विद्यन्ते न तत्र दिवसं वसेत्
- ३ चलत्येकेन पादेन तिष्ठत्यन्येन पंडितः
नापरीक्ष्य परं स्थानं पूर्वमायतनं त्यजेत्
- ४ न कश्चिदपि जानाति किं कस्य श्वो भविष्यति
अतः श्वः करणीयानि कुर्यादद्यैव बुद्धिमान्
- ५ अर्थनाशं मनस्तापं गृहे दुश्चरितानि च
वंचनं चापमानं च मतिमान्न प्रकाशयेत्
- ६ अवृत्तिकं त्यजेद्देशं वृत्तिं सोपद्रवां त्यजेत्
त्यजेन्मायाविनं मित्रं धनं प्राणहरं त्यजेत्
- ७ आपदि मित्रपरीक्षा, शूरपरीक्षा रणांगणे भवति
विनये वंशपरीक्षा, स्त्रियः परीक्षा तु निर्धने पुंसि
- ८ आरोग्यं विद्वत्ता, सज्जनमैत्री महाकुले जन्म

स्वाधीनताच पुंसां, महदैश्वर्यं विनाप्यर्थैः

९ ग्राप्य चलानधिकारान्, शत्रुषु मित्रेषु बन्धुवर्गेषु
नापकृतं नोपकृतं, न सत्कृतं किं कृतं तेन

१० अवला यत्र प्रवला, वालो राजा निरक्षरो मन्त्री
नहि नहि तत्र धनाशा, जीवितुमाशापि दुर्लभा भवति

कोशः

गणः=समुदाय	जानाति=जाणेछे	मायावी=कपटी
अग्रतः=आगळ	श्वः=भावतीकाले	विनयः=नम्रता
कार्येसिद्धे सति=जो	अद्यैव=आजेज	पुंसिनिर्धनेसति=पुरु-
कार्य सिद्ध थाय तो	करणीयं=करवीनुं काम	प निर्धन थाय ते वेळाए
यदि=जो कदाच	दुश्चरितं=खराब चाल	चलः=चंचल
मुखरः=आगेवान	वंचनं=ठगावणुं	अपकृतं=नुकसान कऱ्युं
अपरीक्ष्य =परीक्षा क-	प्रकाशयेत्=जाहेरकरवुं	अवला=वायडी
न्याविना	अवृत्तिकः=जेमां उपजी-	पुंसां=पुरुषोनुं
आयतनं=स्थान	विकानुं साधन नथी एवो	
कश्चिदपि=कोईपण	उपद्रवः=तकलीफ	

पाठ ७

- १ त्यजेदेकं कुलस्यार्थे ग्रामस्यार्थे कुलं त्यजेत्
ग्रामं जनपदस्यार्थे आत्मार्थे पृथिवीं त्यजेत्
- २ केचिदज्ञानतो नष्टाः केचिन्नष्टाः प्रमादतः
केचिद् ज्ञानावलेपेन केचिन्नष्टैस्तु नाशिताः
- ३ चिन्तनीया हि विपदामादावेव प्रतिक्रियाः
न कूपखननं युक्तं प्रदीप्ते वह्निना गृहे
- ४ पठतो नास्ति मूर्खत्वं जपतो नास्ति पातकम्

- मौनिनः कलहो नास्ति न भयं चास्ति जाग्रतः
 ५ न द्विषन्ति न याचन्ते परनिन्दां न कुर्वते
 अनाहूता न चायान्ति तेनाश्मानोऽपि देवताः
 ६ उपभोक्तुं न जानाति श्रियं प्राप्यापि मानवः
 आकण्ठं जलमग्नोऽपि श्वा हि लेढ्येव जिह्वया
 ७ आर्ता देवान् नमस्यन्ति तपः कुर्वन्ति रोगिणः
 अधना दातुमिच्छन्ति वृद्धा नारी पतिव्रता
 ८ एकस्य कर्म संवीक्ष्य करोत्यन्योऽपि गर्हितम्
 गतानुगतिको लोको न लोकः पारमार्थिकः
 ९ कचिद्रुष्टाः कचित्तुष्टा स्तुष्टा रुष्टा क्षणेक्षणे
 अव्यवस्थितचित्तानां प्रसादोऽपि भयंकरः
 १० वयसि गते कः कामविकारः, शुष्के नीरे कः कासारः
 क्षीणे विक्ते कः परिवारः, ज्ञाते तत्त्वे कः संसारः

कोशः

जनपदः=देश	गृहे प्रदीप्ते=घर सज्जगे	नमस्यति=नमस्कार
अज्ञानतः=अज्ञानधी	त्यारे	करेछे
प्रमादतः=भूलथी	जपन्=जप करतो	गर्हितम्=खराब काम
अवलेपः=गर्व	जाग्रत्=जागतो	पारमार्थिकः=साधुं
नष्टः=बगडी गयेलो	अनाहूताः=न बोला-	जाणनारो
नाशिताः=बगाड्या.	वतां	प्रसादः=मेहेरबानी,
चिन्तनीयाः=गोती	आकण्ठं=गळालगण	वयसि गते सति=उ-
राखवां	मग्नः=डुबेलो	मर नीकळी गई ए-
आदावेव=पेहेलेथीज	श्वा=कुतरो	टले.
प्रतिक्रिया=इलाज	लेढि=चाटेछे. (लिहू)	नीरं=पाणी
युक्तं=ठीक	आर्तः=दुखी	कासारः=सरोवर
		परिवारः=भाईवंध

पाठ ८

- १ निर्विषेणापि सर्पेण कर्तव्या महती फणा
विषमस्तु नचाप्यस्तु खटाटोपो भयंकरः
- २ एक एव पदार्थस्तु त्रिधा भवति वीक्षितः
कामिनी कुणपं मांसं कामिभिर्योगिभिः श्वभिः
- ३ शैले शैले न माणिक्यं मौक्तिकं न गजे गजे
साधवो नहि सर्वत्र चन्दनं न वने वने
- ४ या लोभाद्या परद्रोहात् यः पात्रे यः परार्थके
ग्रीतिर्लक्ष्मीर्व्ययः क्लेशः सा किं सा किं स किं स किम्
- ५ यावज्जीवेत्सुखं जीवेत् ऋणं कृत्वा घृतं पिबेत्
भस्मीभूतस्य देहस्य पुनरागमनं कुतः
- ६ यश्च मूढतमो लोके यश्च बुद्धेः परं गतः
तावुभौ सुखमेधेते क्लिश्यत्यन्तरितो जनः
- ७ साक्षरा विपरीताश्चेद्राक्षसा एव केवलम्
सरसो विपरीतश्चेत् सरसत्वं न मुंचति
- ८ दरिद्रता धीरतया विराजते
कुरूपता शीलगुणैर्विराजते
कुभोजनं चोष्णतया विराजते
कुवस्त्रता शुभ्रतया विराजते
- ९ यथा चतुर्भिः कनकं परीक्ष्यते
निघर्षणच्छेदनतापताडनैः
तथा चतुर्भिः पुरुषः परीक्ष्यते

श्रुतेन शीलेन गुणेन कर्मणा

१० मात्रा समं नास्ति शरीरपोषणं

चिन्तासमं नास्ति शरीरशोषणम्

भार्यासमं नास्ति शरीरतोषणं

विद्यासमं नास्ति शरीरभूषणम्.

निर्विषः=जेहेरविनानो

अस्तु न चाप्यस्तु=

होय के न होय भले

त्रिधा=त्रण प्रकारनो

वीक्षितः=जोवामां आ-

वेलो

कुणपं=मड्डुं

श्वभिः=कृतरावडे

शैलः=पहाड

परार्थके=पारकाने

माटे

व्ययः=खरच

भस्मीभूतः=खाखथ-

येलो

मूढतमः=तदन मू-

रख

बुद्धेःपरंगतः=बुद्धी क-

रतां पर जे परमात्मा

तेने पोहोंचेलो.

सुखमेधेते=सुखी

होय छे

क्लिश्यति=दुःखी था-

यछे

अन्तरितः=वचलो

साक्षरः=विद्वान्

सरसः=प्रेमी

शुभ्रता=स्वच्छता,

कनकं=सोनुं

निघर्षणं=घसवुं

श्रुतं=शास्त्र

समं=जेवुं, सरखुं

पाठ ९

१ सुखार्थी वा त्यजेद्विद्यां विद्यार्थी वा त्यजेत्सुखम्

सुखार्थिनः कुतो विद्या कुतो विद्यार्थिनः सुखम्

२ माता यदि विषं दद्यात् विक्रीणाति पिता सुतं

राजा हरति सर्वस्वं तत्र का परिदेवना

३ धर्मार्थकाममोक्षाणां यस्यैकोऽपि न विद्यते

अजागलस्तनस्येव तस्य जन्म निरर्थकम्

४ मातृवत्परदारेषु परद्रव्येषु लोष्ठवत्

- आत्मवत्सर्वभूतेषु यः पश्यति स पश्यति
 ५ दिवा पश्यति नोलूकः काको नक्तं न पश्यति
 अपूर्वः कोऽपि कामान्धो दिवा नक्तं न पश्यति
 ६ यौवनं धनसंपत्तिः प्रभुत्वमविवेकितां
 एकैकमप्यनर्थाय किमु यत्र चतुष्टयम्
 ७ पिण्डे पिण्डे मतिर्भिन्ना कुण्डे कुण्डे नवं पयः
 जातौ जातौ नवाचारा भिन्ना वाणी मुखे मुखे
 ८ मर्कटस्य सुरापानं तत्र वृश्चिकदंशनम्
 तन्मध्ये भूतसंचारो यद्वा तद्वा भविष्यति
 ९ पुस्तकस्था तु या विद्या परहस्तगतं धनं
 कार्यकाले समुत्पन्ने न सा विद्या न तद्धनम्
 १० सहसा विदधीत न क्रिया, मविवेकः परमापदां पदम्
 वृणते हि विमृश्यकारिणं, गुणलुब्धाः स्वयमेव संपदः

कोशः

विक्रीणाति=बेंचे छे	अजायव एवो	कार्यकाले समुत्पन्ने=
सर्वस्वं=बधी मिलकत	धनसंपत्तिः=जेटलुंजो.	काम पडे त्यारे.
तत्र का परिदेवना=	ईये तेटलुं धन	सहसा=अविचारथी
तेमां शानो शोक.	प्रभुत्वं=उपरीपणुं	न विदधीत=न करबुं
अज्ञागलः=बकरीनुंगलुं	अविवेकिता=अवि-	परमापदः=मोहोटी
परदाराः=पारकानीखी	चारीपणुं	विपत्तिओ
लोष्टवत्=ढेफानी पेठे	यत्र चतुष्टयं तत्र	पदं=स्थान
दिवा=दहाडे	किमु=ज्यां चारे होय	वृणते=वरे छे (वृ)
नक्तं=रात्रे	त्यां शुं कहेबुं	विमृश्यकारी=विचार
उलूकः=धुवड	वृश्चिकः=वींछी.	करी काम करवावालो
कोऽपि अपूर्वः=काई		

पाठ १०

- १ ऋणकर्ता पिता शत्रुर्माता च व्यभिचारिणी
भार्या रूपवती शत्रुः पुत्रः शत्रुरपण्डितः
- २ विद्या मित्रं प्रवासेषु भार्या मित्रं गृहेषु च
व्याधितस्यौषधं मित्रं धर्मो मित्रं मृतस्य च
- ३ अगाधजलसंचारी न गर्वं याति रोहितः
अंगुष्ठोदकमात्रेण शफरी फर्फरायते
- ४ नवं वस्त्रं नवं छत्रं नव्या स्त्री नूतनं गृहं
सर्वन्तु नूतनं शस्तं सेवकान्ने पुरातने
- ५ नाकाले म्रियते जन्तुर्विद्धः शरशतैरपि
कुशकंटकविद्धोऽपि प्राप्तकालो न जीवति
- ६ कवयः किं न पश्यन्ति किं न भक्षन्ति वायसाः
मद्यपाः किं न जल्पन्ति किं न कुर्वन्ति योषितः
- ७ लालयेत्पंच वर्षाणि दश वर्षाणि ताडयेत्
प्राप्ते तु षोडशे वर्षे पुत्रे मित्रवदाचरेत्
- ८ कर्तव्यमेव कर्तव्यं प्राणैः कंठगतैरपि
अकर्तव्यं न कर्तव्यं प्राणैः कंठगतैरपि
- ९ गुणी गुणं वेत्ति न वेत्ति निर्गुणो
बली बलं वेत्ति न वेत्ति निर्वलः
पिको वसन्तस्य गुणं न वायसः
करी च सिंहस्य बलं न मूषकः

१० शस्त्रैर्हतास्तु रिपवो न हता भवन्ति
 प्रज्ञाहतास्तु नितरां सुहता भवन्ति
 शस्त्रं निहन्ति पुरुषस्य शरीरमेकं
 प्रज्ञा कुलं च विभवं च यशश्च हन्ति.

कोशः

ऋणं=करज
 व्यभिचारिणी=खराव
 चालनी
 अगाधं=घणुज ऊंडुं
 संचारी=संचार करवा-
 वालो
 गर्वं याति=गर्वने पामेछे
 अंगुष्ठोदकमात्रेण=
 केवल अंगुठाभर पाणी
 मळयुं एटले
 नूतनं=नवुं

शस्तं=वखणायेळुं
 पुरातनं=जुळुं
 अकाले=वखत आग्या-
 विना
 विद्धः=विंघायेलो
 शरशतैः=सैंकडो बा-
 णोवडे
 कुशः=दरभ
 मद्यपः=दारुडिओ
 प्राप्ते तु षोडशेवर्षे=
 सोळमुं वर्ष वेळुं एटले

प्राणैःकंठगतैरपि=प्रा-
 ण नीकळी जाय तोए
 पिकः=कोयळ
 प्रज्ञाहताः=जेमनी बु-
 द्धि मारीनांखवामां
 आवी एवा
 नितरां=तदन
 सुहताः=सारीपेठे हणा-
 येलो
 हन्ति=मारीनांखेछे.

पाठ ११

- १ अनर्घमपि माणिक्यं हेमाश्रयमपेक्षते
 निराश्रया न शोभन्ते पण्डितावनितालताः
- २ लालने बहवो दोषास्ताडने बहवो गुणाः
 तस्मात्पुत्रं च शिष्यं च ताडयेन्न तु लालयेत्
- ३ वक्तारः किं करिष्यन्ति श्रोता यत्र न विद्यते
 नग्नक्षपणके देशे रजकः किं करिष्यति

- ४ कुलीनैः सह संपर्कं पण्डितैः सह मित्रताम्
 ज्ञातिभिश्च समं मेलं कुर्वाणो न विनश्यति
 ५ कोऽतिभारः समर्थानां किं दूरं व्यवसायिनाम्
 को विदेशः सुविद्यानां कः परः प्रियवादिनाम्
 ६ आपदां कथितः पन्था इन्द्रियाणामसंयमः
 तज्जयः संपदां मार्गो येनेष्टं तेन गम्यताम्
 ७ असन्तुष्टा द्विजा नष्टाः सन्तुष्टाश्च महीभुजः
 सलज्जा गणिका नष्टा निर्लज्जा च कुलांगना
 ८ प्रथमे नार्जिता विद्या द्वितीये नार्जितं धनम्
 तृतीये नार्जितं पुण्यं चतुर्थे किं करिष्यति
 ९ शोकस्थानसहस्राणि भयस्थानशतानि च
 दिवसे दिवसे मूढमाविशन्ति न पण्डितम्
 १० कस्यापि कोप्यतिशयोऽस्ति स तेन लोके
 ख्यातिं प्रयाति नहि सर्वविदस्तु सर्वे
 किं केतकी फलति किं पनसः सुपुष्पः
 किं नागवह्यपि च पुष्पफलैरुपेता.

कोशः

अनर्घः=अमूल्य एवं
 हेम=सोनुं
 अपेक्षते=अपेक्षा राखे छे
 रजकः=धोबी
 संपर्कः=सोबत
 मेलः=मळतापणुं
 कुर्वाणः=करवावाळो

व्यवसायी=उद्योगी
 कथितः=कह्यो
 गम्यताम्=जाओ
 इष्टं=ठीक लागे
 द्विजाः=ब्राह्मणो
 महीभुक्=राजा
 अर्जितं=मेळवुं

अतिशयः=विशेष गुण
 ख्यातिः=प्रसिद्धि
 सर्वविद्=सबकुं जाण-
 वावाळो.
 उपेता=युक्त.

पाठ १२

- १ काव्यशास्त्रविनोदेन कालो गच्छति धीमतां
व्यसनेन च मूर्खाणां निद्रया कलहेन वा
- २ काकः कृष्णः पिकः कृष्णः को भेदः पिककाकयोः
प्राप्ते वसन्तसमये काकः काकः पिकः पिकः
- ३ हंसः श्वेतो वकः श्वेतः को भेदो वकहंसयोः
नीरक्षीरपरीक्षायां हंसो हंसो वको वकः
- ४ येन शुक्लीकृता हंसाः शुकाश्च हरितीकृताः
मयूराश्चित्रिता येन स ते वृत्तिं विधास्यति
- ५ यूयं वयं वयं यूयमित्यासीन्मतिरावयोः
किं जातमधुना येन यूयं यूयं वयं वयम्
- ६ यद्यत्परवशं कर्म तत्तद्यत्नेन वर्जयेत्
यद्यदात्मवशं तु स्यात् तत्तत्सेवेत यत्नतः
- ७ कुर्वन्नपि व्यलीकानि यः प्रियः प्रिय एव सः
अनेकदोषदुष्टोऽपि कायः कस्य न बल्लभः
- ८ क्षमा शत्रौ च मित्रे च यतीनामेव भूषणम्
अपराधिषु सत्त्वेषु नृपाणां सैव दूषणम्
- ९ सेवितव्यो महान् वृक्षः फलच्छायासमन्वितः
दैवाद्यदि फलं नास्ति छाया केन निवार्यते
- १० हंसो न भाति बलिभोजनवृन्दमध्ये
गोमायुमण्डलगतो न विभाति सिंहः
जात्यो न भाति तुरगः खरयूथमध्ये
विद्वान्न भाति पुरुषेषु निरक्षरेषु

कोशः

विनोदः=रमूज	त्र रंगना बनाव्या	समन्वितः=युक्त
धीमान्=बुद्धिमान्	वृत्ति विधास्यति=उप	बलिभोजनः=कागडो
नीरं=पाणी	जीविकानी तजवीज	वृन्दम् समुदाय
क्षीरं=दूध	करशे	गोमायुः=शियाळ
शुक्लीकृताः=धोळा ब-	अधुना=हमणा	खरः=गधेडो
नाव्या	यत्नतः=मेहेनतथी	यूथं=टोळुं
हरितीकृताः=लीला ब-	व्यलीकं=खराब, वूरुं	जात्यः=उत्तम जातीनो
नाव्या	वल्लभः=वहालो	तुरग=घोडो
चित्रिताः=चित्रविचि-	सत्त्वं=प्राणी	

पाठ १३

१ मित्रद्रोही कृतघ्नश्च तथा विश्वासघातकः

२ त्रयस्ते नरकं यान्ति यावच्चन्द्रदिवाकरौ

३ जनिता चोपनेता च यश्च विद्यां प्रयच्छति

अन्नदाता भयत्राता पंचैते पितरः स्मृताः

४ कन्या वरयते रूपं माता वित्तं पिता श्रुतं

वान्धवाः कुलमिच्छन्ति मिष्टान्नमितरे जनाः

५ विद्यया विनयावाप्तिः साचेदविनयावहा

किं कुर्मः कं प्रति ब्रूमो गरदायां स्वमातरि

६ द्विःशरं नाभिसंधत्ते द्विः स्थापयति नाश्रितान्

द्विर्ददाति न चार्थिभ्यो रामो द्विनैव भाषते

७ धनाशा जीविताशा च गुर्वी प्राणभृतां सदा

वृद्धस्य तरुणीभार्या प्राणेभ्योऽपि गरीयसी